

Çatalhöyük'ten Milet'li Hippodamus'a, Bergama'dan New York'a Izgara (Grid) Planların Evrimi

İrem Yurday¹, Mehmet Tunçer²

Özet

Grid planları, kentsel morfoloji araştırmalarının odak noktalarından biridir. Grid planları, düzenli bir ızgara şemasına dayanan kent planlama biçimleridir. Bu planlama biçimi, antik dönemlerde bile kullanılmıştır. Örneğin, MÖ 5. Yüzyılda İyonyalı Hippodamus, Milet kentinde grid planlı bir kent tasarımı geliştirmiş olan önemli bir isimdir. Bu planlama biçimi, Roma İmparatorluğu döneminde de popülerlik kazanmıştır. Özellikle, Roma'da grid planlı kentlerin kurulması, İmparator Augustus döneminde yaygınlaşmıştır. Bu makalenin amacı, dünya tarihinin en eski yerleşimlerinden biri olan Çatalhöyük'teki duvar resminden yola çıkarak, Hippodamus tarafından geliştirilen Grid Plan tipolojisinin tarihi ve gelişimi üzerine odaklanmaktır. Bu bağlamda, Miletli Hippodamus'un Grid Plan tasarımının tarihçesi ve uygulanması, antik kentlerden Bergama ve modern New York'un planlama tarihçesi de araştırılmıştır. Makale, Grid Plan'ın kent formu ve morfolojik evrimini haritalar ve planlar üzerinden incelerken, çağdaş planlama alanında kentsel morfolojinin önemli bir yer tuttuğuna vurgu yapmaktadır. Araştırma, Grid Plan ve kent morfolojisiyle ilgili literatür araştırması yaparak, örnek kentlerin gelişimini, var olan planlar, hava fotoğrafları ve fotografik belgeler kullanarak incelemiştir. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise, elde edilen Grid Plan tipolojilerinin kent makro formu içindeki evrimi, birkaç tipik plan karşılaştırması yapılarak gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bergama (Bergama), Çatalhöyük, Hippodamus, Izgara plan, Kent morfolojisi, New York

1. Giriş

Kristjánsdóttir'a (2019) göre, büyük şair ve filozof Goethe, 1790 yılında yazdığı eserlerinde morfoloji fikrinin özünü, iç yapıyı ve formdaki değişimin tarihini ilk defa ifade eden kişi olarak kabul edilmektedir. Kentsel morfoloji, kent morfolojisi araştırmacıları tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Larkham ve Jones (1991), kentsel morfolojiyi, kentsel formun fiziksel veya inşa edilmiş dokusunun, onu şekillendiren insanlar ve süreçlerle birlikte incelenmesi olarak adlandırmaktadırlar. Oliveira (2019) ise kentlerin fiziksel biçiminin ve zaman içindeki dönüşümünü şekillendiren etmenlerin ve süreçlerin incelenmesi olarak tanımlamaktadır.

Kentsel morfoloji, bir yerleşimin yapısal ve formel özelliklerinin incelenmesini ifade eder. Karmaşık ve karmaşıklık derecesi yüksek yapıların yanı sıra, çeşitli faktörlerin bütün şehir üzerindeki etkisini de hesaba katarak, kentsel morfoloji, şehir formunun konfigürasyonunu ve bireysel yapıların, şehrin oluşumundan dönüşümlerine kadar olan süreçlerinde, bütünsel bir bakış açısıyla incelenmesini amaçlar (Kristjánsdóttir, 2006).

Kentsel planlama tarihi boyunca birçok farklı planlama yaklaşımı kullanılmıştır (Punter, 2003). Ancak, ızgara (grid) planlar tarihteki en yaygın planlama yaklaşımlarından biri olmuştur (Kostof, 1991). Izgara planlarının kökeni, Neolitik dönemdeki bazı yerleşim yerlerine kadar gitmektedir

¹ Konya Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, yurdayirem@gmail.com

² Prof. Dr., Çankaya Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

(Jacobs, 1961). Örneğin, Türkiye'deki Çatalhöyük yerleşiminde, evler ve sokaklar düzenli bir şekilde sıralanmıştır ve bu, tarihteki en eski ızgara planlı yerleşim yerlerinden biridir (Göksu, 2015).

Ancak, ızgara planlarının en yaygın kullanımı, antik dönem Anadolu'da İyonya'da Hippodamos tarafından geliştirilmiştir. Hippodamos, Milet kentini ızgara planlı hale getirmiş ve bu planlama yaklaşımı, tarihteki en erken bilinen şehir planlarından biri olmuştur. Daha sonra, Roma İmparatorluğu'nda da ızgara planlı yerleşimler geliştirilmiştir. Roma, her yeni şehir planında ızgara planlama yaklaşımını kullanarak, şehirlerinin kolayca genişletilebilmesini sağlamıştır. Bu nedenle, Roma'nın ızgara planlama yaklaşımı, tarihteki en etkili planlama yaklaşımlarındandır. ızgara planlama yaklaşımı, Orta Çağ'da neredeyse tamamen kaybolmuştur, ancak Rönesans döneminde yeniden canlanmıştır. İtalyan şehirleri, yeniden yapılanma sırasında, ızgara planlama yaklaşımını yeniden keşfetmiştir ve kullanmıştır. Örneğin, Floransa ve Pienza gibi şehirler, bu yaklaşımı kullanarak yeniden inşa edilmiştir. Son olarak, modern dünya için en önemli ızgara planlı şehirlerden biri, Big Apple olarak da bilinen Amerika Birleşik Devletleri'nin New York şehridir. New York, 1811 yılında kabul edilen Commissioners' Plan ile ızgara planlama yaklaşımını benimsemiştir. Bu plan, Manhattan adasını tamamen ızgara planlı hale getirmiş ve günümüzde hala New York'un sembolik bir özelliği olarak görülmektedir.

Bu makale, tarihteki kentsel morfoloji uygulamaları hakkında bilgiler sunmak amacıyla yazılmıştır. İlk olarak, bahsedilen şehirler için kentsel morfolojinin kökenleri ve gelişimi ele alınarak, ardından Çatalhöyük gibi tarihi yerleşimler üzerinde yapılan çalışmalar incelenecektir. Son olarak, günümüz kentlerinin morfolojisi ve kentsel planlama uygulamaları gibi konular ele alınacaktır.

2. Yöntem

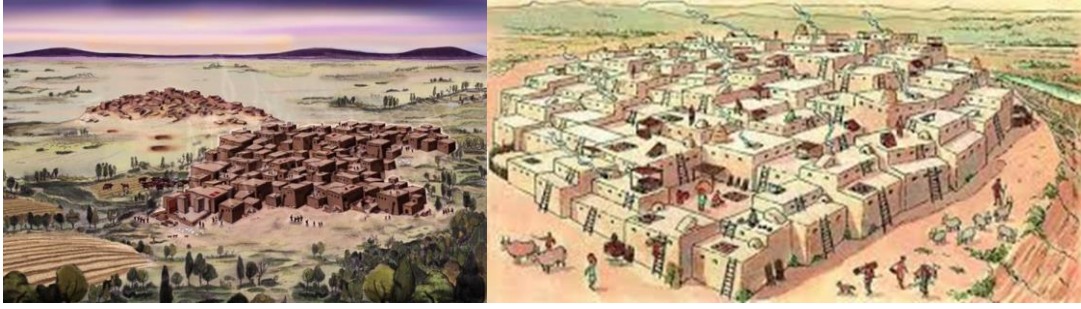
Öncelikle Grid Plan ve kentsel morfoloji yoluyla incelenen şehirler hakkında aşağıdakileri içeren bir literatür taraması yapılmıştır:

- "Kentsel Morfoloji" ve "Kentlerin Morfolojisi ve Dönüşümü"
- Milet'in Hippodamus Planı'nın (GRID PLAN) önemi ve tarihi
- Çatalhöyük'te duvarda bulunan dünyanın ilk şehir haritasının (çizim/resim) ızgara planlara benzerliği
- Pergamon (Bergama) antik kentinde Hippodamus Planı uygulaması
- New York şehir planlarının gelişimine kısa bir genel bakış

Grid Plan morfolojik yapısının zaman içindeki dönüşümü ve gelişimi bu bildiri kapsamında özetlenmiştir. Örnek olarak incelenen kentlerin zaman içindeki gelişimi mevcut planlar, hava fotoğrafları ve fotoğraf kayıtları üzerinden incelenmiştir. Sonuç ve değerlendirme bölümünde, GRID PLAN tipolojisinin şehirlerin makro formu içindeki gelişimini göstermek için incelenen şehirlerdeki birkaç tipik planın karşılaştırması yapılmıştır.

3. Bilinen İlk Kent Haritası: Çatalhöyük

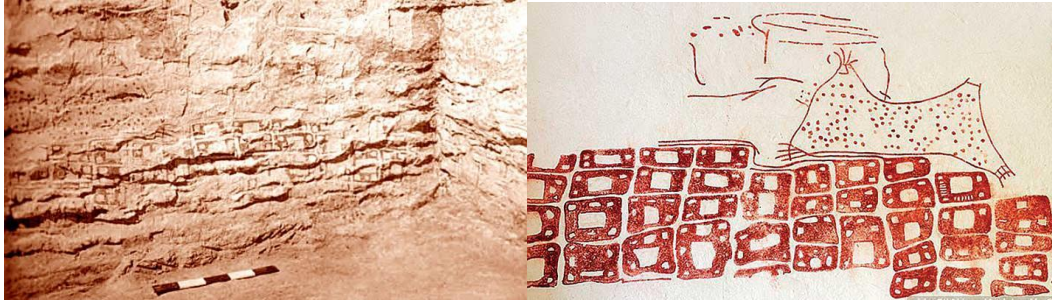
Kentsel morfoloji, insan yerleşimlerinin fiziksel yapılarını ve bu yapıların mekânsal organizasyonunu inceleyen bir disiplindir (Southworth, 2013). Bu disiplin, geçmişten günümüze kadar uzanan bir tarihe sahiptir ve insan medeniyetinin evrimiyle doğrudan ilişkilidir (Conzen, 1960). Çatalhöyük, insan medeniyetinin kökenlerini anlamamız açısından önemli bir yerleşim olarak kabul edilmektedir (Hodder, 2004). Bilim adamları, buranın, medeniyetin eşliğindeki insanların yerleşim yerlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Çatalhöyük, bilinen ilk tarım toplumlarından birisinin olduğu yerdir (Baird, 2007). Ayrıca Çatalhöyük, dünyanın ilk haritası olarak kabul edilen ve buradaki bir yerleşimi gösteren bir duvar çizimi de içermektedir (Hodder, 2005). Yerleşim, iki höyükten oluştuğu için Çatalhöyük olarak adlandırılmaktadır (Baird, 2007). Cilalı Taş Çağı yerleşim yeri olan Çatalhöyük, ev katmanlarından oluşan bir kenttir (Hodder, 2005). Çatalhöyük'de M.Ö. 6800-5700 yılları arasında nüfusun 8-10 000 olduğu tahmin edilmektedir (Hodder, 2005) (Şekil 1).

Şekil 1 Arka planda Doğu Höyüğü ile Batı Höyüğü'nün görünümü (URL 1)

Çatalhöyük, UNESCO Dünya Mirası Listesinde ve ülkenin en önemli arkeolojik alanlarından biridir (UNESCO, 2012). İngiliz ve Türk arkeoloji ekiplerinin yaptığı kazılar sonucunda, 7 katlı bir yerleşimdir ve M.Ö. 5000 yıllarına kadar giden Neolitik Dönem yerleşimi olduğu saptanmıştır (Hodder, 2005; Baird, 2007). Çatalhöyük' de 2.000 yılı aşkın süre yaşamın sürdüğü ve o çağların en büyük ve kalabalık bir yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır (Baird, 2007). Neolitik ve Kalkolitik Çağların eserleri antik dönem Anadolu'sunu anlamak için çok değerli veriler sunmaktadır (Hodder, 2018).

1964 yılında yapılan kazılarda, bölgede çalışan arkeologlar, yeryüzünden itibaren 12 katmandan oluşan höyüğün yedinci katmanı içerisinde yer alan 14 numaralı kutsal binanın duvarında, bir kent haritası olarak değerlendirilebilecek enteresan bir resim keşfetmişlerdir. Bu resim, Çatalhöyük Haritası olarak adlandırılmıştır (Hodder, 2018) (Şekil 2).

Şekil 2 Çatalhöyük'te volkanik patlamayı ve yerleşim dokusunu tasvir eden duvar resmi ve Çatalhöyük kent planı (Ülkekel, 1999)

Çatalhöyük'ün kent planını gösteren bu harita, eksik dahi olsa La Grange'ın tanımına göre coğrafi bir haritadır, zira yerin yüzeyinin veya bir kısmının düzlem üzerinde temsiliyi sağlamaktadır (La Grange, 1989). Haritanın Karbon 14 metoduyla yapıldığı tespit edilmiş olup, yaklaşık 6200 yıl öncesine dayanmaktadır (Hodder, 2018). Haritada dikdörtgen evler kırmızı renkte, zemin ise krem renkte gösterilmiştir. Tüm ayrıntılar, krem renk üzerine kırmızının tonları ile çizilmiştir ve harita perspektif anlayışa göre çizilmiştir. Yakınlık ve uzaklıklar başarılı bir şekilde belirtilmiştir ve bulunduğu yer kutsal bir oda olduğu için, haritanın çiziliş amacının (haritanın bulunduğu yer kutsal bir oda olduğu için) kutsal olduğu anlaşılmaktadır ve bu harita, Neolitik Çağ'a aittir (Ülkekel, 2019).

Çatalhöyük haritasında betimlendiği düşünülen Hasan Dağı'nın Konya Ovası'nın doğusunda yer aldığından, yaklaşık 3300 metre yüksekliğinde olduğundan ve can alıcı noktadan yani Çatalhöyük'ten kaydedildiğinden bahsedilmektedir.

Dünyanın bilinen ilk haritası olarak bilinen, yukarıdaki çizim aslında haritanın röprodüksiyonudur. Orijinali birkaç parça halindedir ve oldukça yıpranmıştır. Milattan önce 6200 yılına ait olan haritada, alttaki siyah kareler evleri, üstteki kırmızı şekil de dağları temsil etmektedir. Çatalhöyük'teki yerleşimin zirvesinde, yoğun bir şekilde yığılmış olan yapının nüfusunun 3500 ile 8000 arasında olduğu tahmin edilmektedir (Cessford, 1995). Evler, çöplük ve dış aktivite alanlarında, çatılardan erişim ile birbirine doğru inşa edilmiştir. Dört tür bina bulunmaktadır ve bunlar: tarihi

evler, çoklu mezar konutları, ayrıntılı evler ve diğer evler olarak sınıflandırılmıştır (Hodder, 2016). Çatalhöyük evlerinin duvarlarında gözlenen Hasan Dağı volkanı arkeologlara çok farklı şeyler anlatırken, bacasından dumanlar çıkan dağın 10 bin yıl önce aktif olduğu anlaşılmaktadır.

Çatalhöyük yerleşimi için bilim adamları medeniyetin eşiğindeki insanların yeri demektedirler. Bilinen ilk tarım toplumlarından birisi burada oluşmuştur. 1961 yılında başlayan kazıların üçüncü yılında, kazıları yapmakta olan J. Mellaart ve ekibi tarafından, 7. Kent katmanında bir duvar resmi keşfedilmiştir. Bu resim arkeoloji çevrelerinde geri planda Hasan Dağı Volkanı ve Çatalhöyük yerleşimi' nin planı olarak dünya tarihine geçmiştir (Şekil 3). Bu duvar resmi arkeoloji ve kartografya çevrelerinde, uzun süre, patlamakta olan bir volkan ile eteğindeki yerleşim yerinin planı (haritası) olarak yorumlanıp, benimsenmiştir.

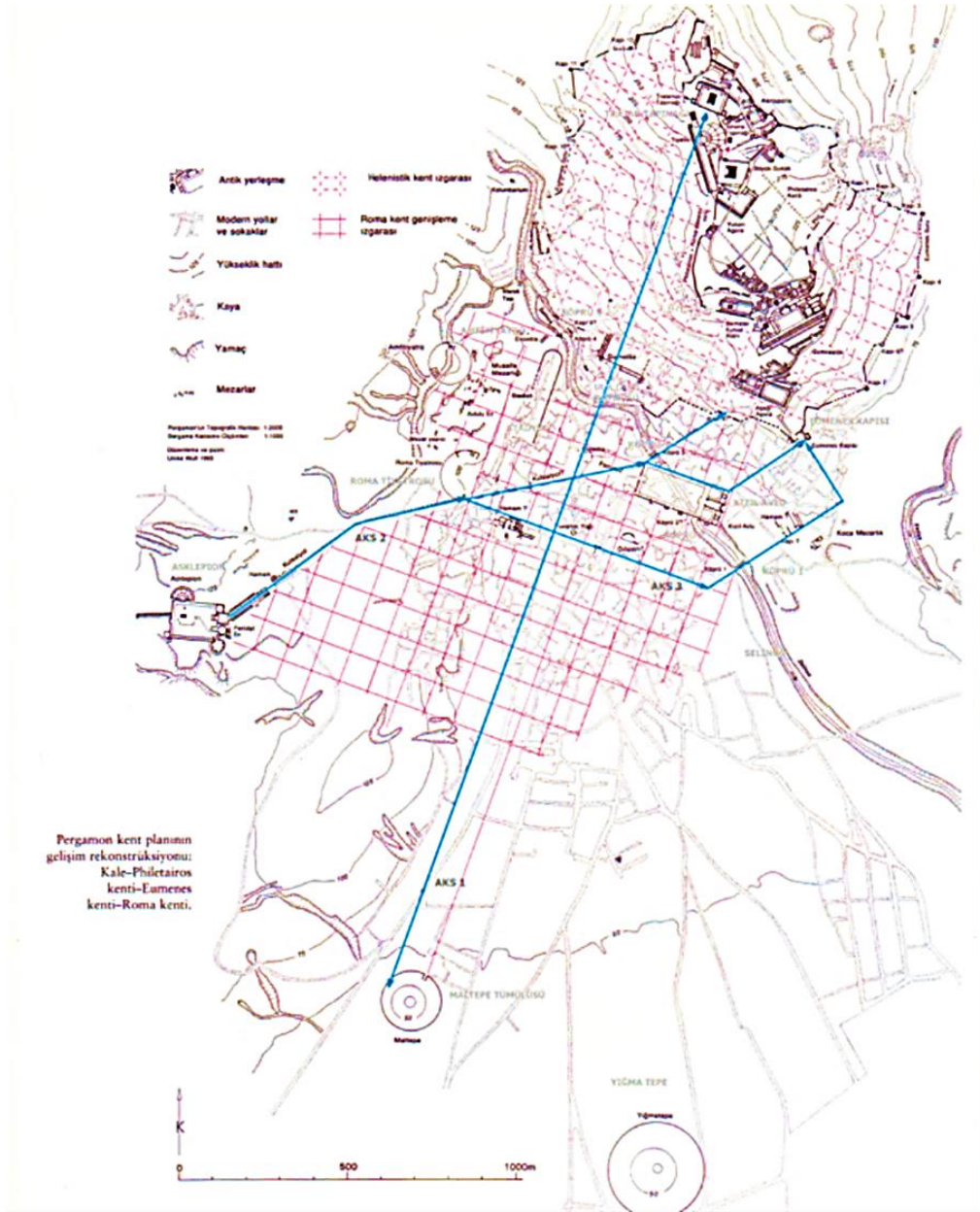
Şekil 3 Duvar resminin yeniden çizimi (Ülkekel, 1999)

4. Bergama (Pergamon) Izgara Planı

Bu bölümde, Bergama Antik Kenti' nin kentsel tasarım ilkeleri ve arkeolojik kazılardan elde edilen kent makro formu açıklanacaktır. Bergama Antik Kenti, batı Anadolu'da bulunan tarihi bir yerleşim bölgesidir. Kentin tarihi, Helenistik döneme kadar uzanmaktadır ve Anadolu'nun en önemli bilim, kültür ve ticaret kenti olarak bilinmektedir. Arkeolojik kazılardan iyi bilinen Bergama Akropolü dışında, orta ve aşağı kent ızgara planlı olarak gelişmiştir (Şekil 4). Bu alanlarda arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan Hippodamus Izgara Plan Dokusunu ve kent planı ele alınmıştır. Antik dönem Bergaması'nda (Pergamon) binalar genellikle bir veya iki katlı, bitişik düzenlemeli, bahçesi olmayan veya çok küçük bir bahçesi olan konutlardır. Yer yer çıkmaz sokaklarla ulaşılır ve bahçe içerisinde yer almaktadır (Tunçer, 2022).

Bergama Antik Kenti, yamaçlar ve düzlükler üzerinde yerleşen karmaşık bir yapıya sahiptir. Arkeolojik kazılar, antik kentin alt yapı sistemlerini ve yaşam alanlarını ortaya çıkarmıştır. Yamaçlarda dahi ızgara planının varlığı altyapı, rüzgâr yönü, ada ve parsellerin düzenli dağıtımını ile açıklanabilir.

Bergama Antik Kenti, Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) ile iş birliği içinde BTU Cottbus-Senftenberg'de Tasarım, Bina Teorisi ve İç Tasarım Başkanlığı tarafından yeniden yapılandırılmıştır (canlandırılmıştır). Yapılan yeniden yapılanmalar, antik kentin dokusunu, mimarisini ve yaşam alanlarını yeniden canlandırmakta ve bölgenin tarihi, kültürel ve turistik değerini artırmaktadır (Tunçer, 2022).

Şekil 4 Pergamon aşağı kent grid (ızgara) planla geliştirilmiştir (Radt, 1999)

Erken Hristiyanlık Döneminde M.S. VI. 19. yüzyıla kadar Hristiyan yazarların verdiği bilgilere göre Bergama'da 3-4 Bazilika ve bir Vaftizhane vardı. Kent dokusunda bu yapılardan Kızıl Avlu (Serapis Tapınağı) dışında herhangi bir kalıntı kalmamıştır. Akropolis'in Bizans Dönemi'nde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bir kısmı günümüze ulaşan Bizans surları, Hellenistik ve Roma Dönemi surları arasında yer almaktadır.

Pergamon'daki kazıların başlangıcına kadar uzanan farklı rekonstrüksiyonlar şehrin Akropolis, Orta Kent ve Aşağı Kent kesimlerini ortaya çıkarıyor, antik kentin kalıntıları yeniden canlandırılıyor. Rekonstrüksiyonlar, antik mimarinin ve onun insan yapımı yaşam alanları ve doğal alanlarla olan ilişkisinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Yamaçlarda dahi ızgara planın varlığı altyapı, rüzgâr yönü, ada ve parsellerin düzenli dağıtımı ile açıklanabilir (Şekil 5) (Tunçer, 1994).

Şekil 5 Akropolis'teki anıtsal yapıları ve orta kentte ızgara planla genişleyen yerleşimi gösteren antik Bergama'nın 3 boyutlu rekonstrüksiyonu (Dai-Pergamongrabung – Btu-Cottbus – Darstellungslehre)

5. New York Şehri Izgara (Grid) Planı

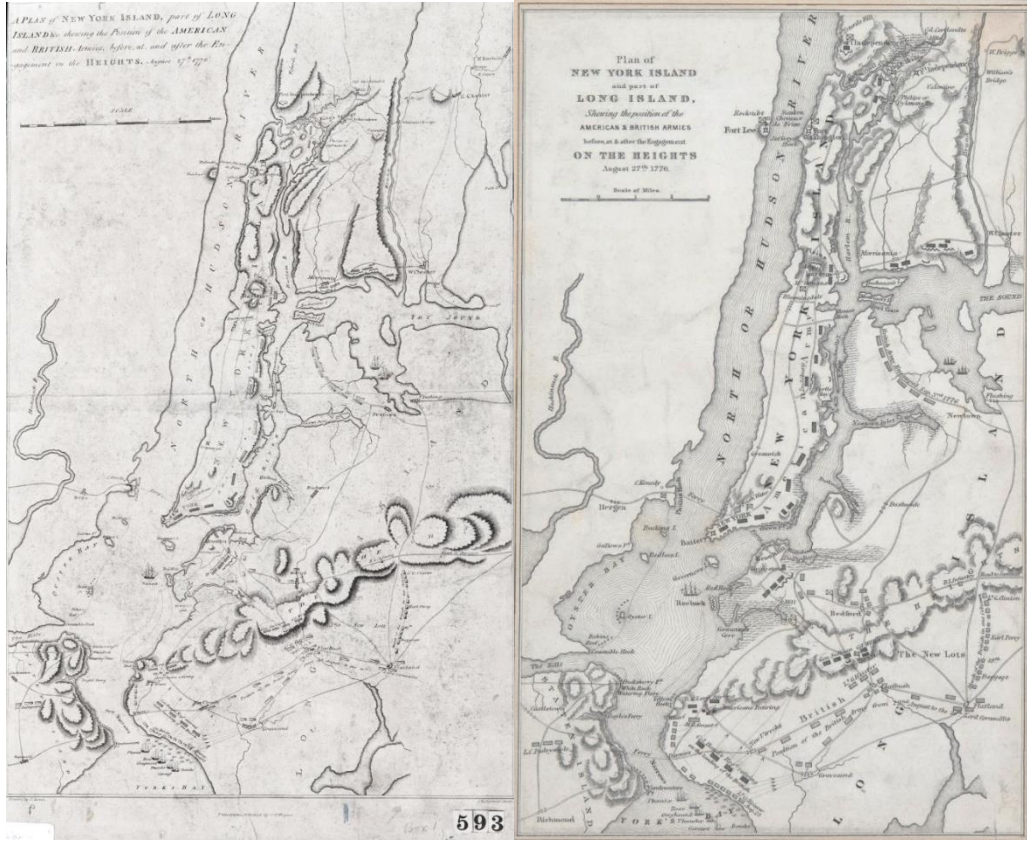
New York'un kent tarihi; 16. yüzyıl sonlarında yerleşen Amerikan yerlileriyle (Munsiler, Lenaplar, Nayaklar, Hakensekler vb.) başlamıştır. 17. yüzyıl başlarında Hollandalı denizcilerin bölgedeki keşif gezileri artmış ve 1621'de sömürge faaliyetleri için Doğu Hindistan Kumpanyası kurulmuştur. Şimdiki New York toprakları, 1626'da Yeni Hollanda'nın şubesi olarak New Amsterdam ismini almıştır. 1664 yılına kadar bu isimle anılan topraklar, İngilizler'in zaferiyle kralın kardeşi ve tahtın varisi York Dükü'nün şerefine New York adıyla vaftiz edilmiştir (URL 2).

Yani New York'un temelleri, 1624 yılında Hollandalılar tarafından New Amsterdam olarak atılmıştır. İlk yerleşim, Manhattan Adası'nın güney ucunda, geniş Hudson Nehri'nin batısında ve East River'in doğusunda bulunan küçük bir kale köyü şeklindedir. Ancak, kentin planlı bir şekilde büyümesi çok sonraları gerçekleşmiştir (Morris, 2013).

Anlaşıldığı üzere New York City, ilk sürekli ızgara bölgelerinin düzenlenmesinden önce yaklaşık 150 yıl boyunca organik olarak büyüyen plansız bir yerleşim yeri olarak başlamıştır. Orijinal yerleşim, Manhattan Adası'nın en güney ucunda yer alan küçük bir müstahkem köy şeklini almıştır. 1775'e gelindiğinde, nüfus 23.000'e yükselmiş ve konut arazisine yönelik artan talep, küçük ölçekli, düzensiz, kontrolsüz münferit sokak gelişiminden ızgaraya dayalı geniş yeni mahallelerin döşenmesine bir değişiklik getirmiştir. 1807'de şehre, New York Eyaleti tarafından, Washington Meydanı'nın kuzeyindeki Manhattan Adası'nın gelişmemiş ana bölümünü düzenlemek için komisyon üyeleri atama yetkisi verilmiştir (Morris, 2013).

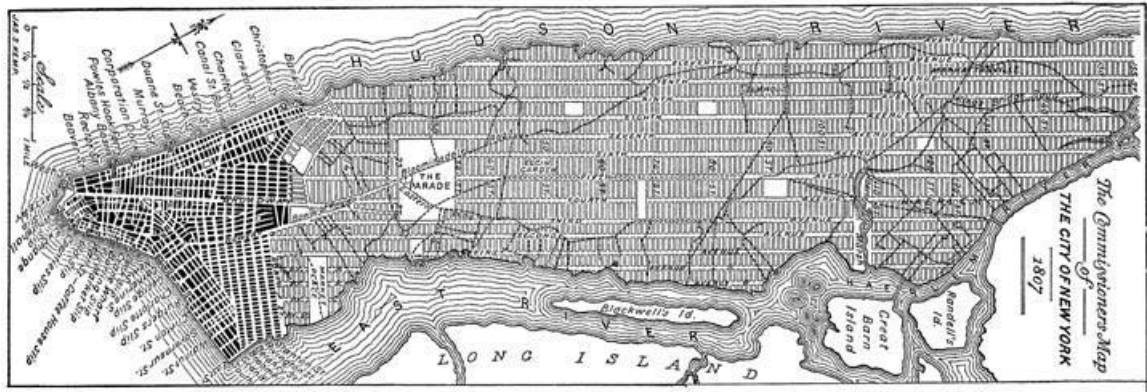
5.1. John Randall'ın Komisyonlar (Commissioners') Planı

1700'lerin başlarında New York flora ve faunası ile korunmuş doğal çevresi ve akarsuları ile önemli bir rekreasyon alanıydı. Yaklaşık 10.000 kişinin yaşadığı, tarım yapılan, bugün kentin çepери konumundaki Long Island'da yaşayanların yazları geldiği küçük bir kasabaydı (Şekil 6).

Şekil 6 Long Island ve bir parçası olan New York Adası (solda) (Amerikan ve İngiliz ordularının 27 Ağustos 1776'daki yükseklerde çatışma öncesinde, sırasında ve sonrasındaki konumunu gösteren bir planı: S. Lewis tarafından çizildi.) (URL 3). New York Adası ve Long Island'ın bir kısmının planı (sağda) (Amerikan ve İngiliz Ordularının 27 Ağustos 1776'daki Engagement On The Heights'tan Önceki, Sonraki ve Sonraki Konumlarını Gösteriyor [1776]) (URL 4).

New York Sokak Komisyonu Sekreteri ve Mühendis Şefi John Randall, 1806'da New York için plan yapmakla görevlendirilene kadar bu doğal niteliğini korudu (URL 5). John Randall ve arkadaşlarının 22 Mart 1811'de onaylanan "The Commissioners' Plan of 1811" çalışması ile bu küçük yerleşme, şimdi dünyanın merkezi konumda ve halen grid sistemi ile mekânsal tartışmaların odağında bulunuyor (Şekil 7).

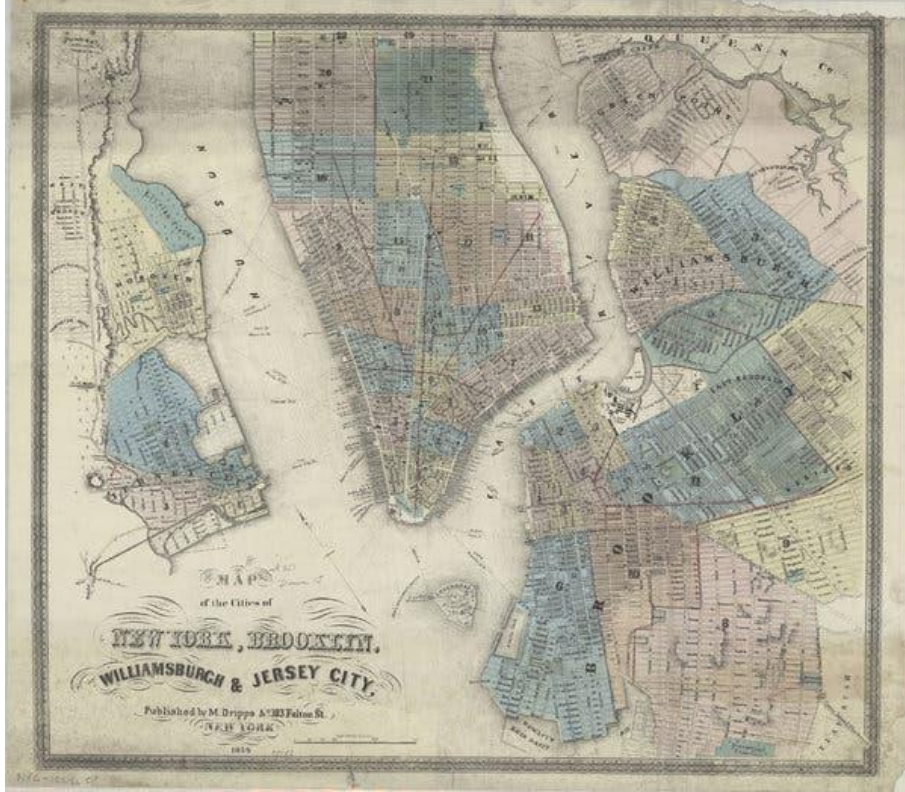
Şekil 7 Komisyon üyeleri haritası- New York Kenti, (William Bridges 1811 The Commissioners' Plan of 1811) (URL 6)

Randall'dan, arsa stoğunu arttıracak fakat hava sirkülasyonunu rahat bırakacak bir plan istenmiştir. O da modernizasyonun mekânsal yansımaları grid sistemde gören Hippodamos' dan etkilenecek, birbiri ile alansal olarak aynı 2000'den fazla yapı adası Izgara (Grid) olarak yan yana geldiği bir yerleşim oluşturmuştur. New York Planı'nda yapı adalarında 200 adımlık cepheler

yaratılarak, artacak yoğunluğun algılanabilir bir sürdürülebilirliğin sağlanmasını, hem de yayalar için uygun bir yürüyüş mesafesi olmasını amaçlamıştır. Böylece, yürünebilir ama hareketli bir kentsel mekân hedeflenmiştir. Ayrıca mahalle kavramı bulunmamaktadır. Randall Linear blok düzenlerini arzulamaktadır. Planda ek olarak toplam 200 hektarlık askeri alan ve pazar alanı bulunmaktadır (Gürsel, 2011).

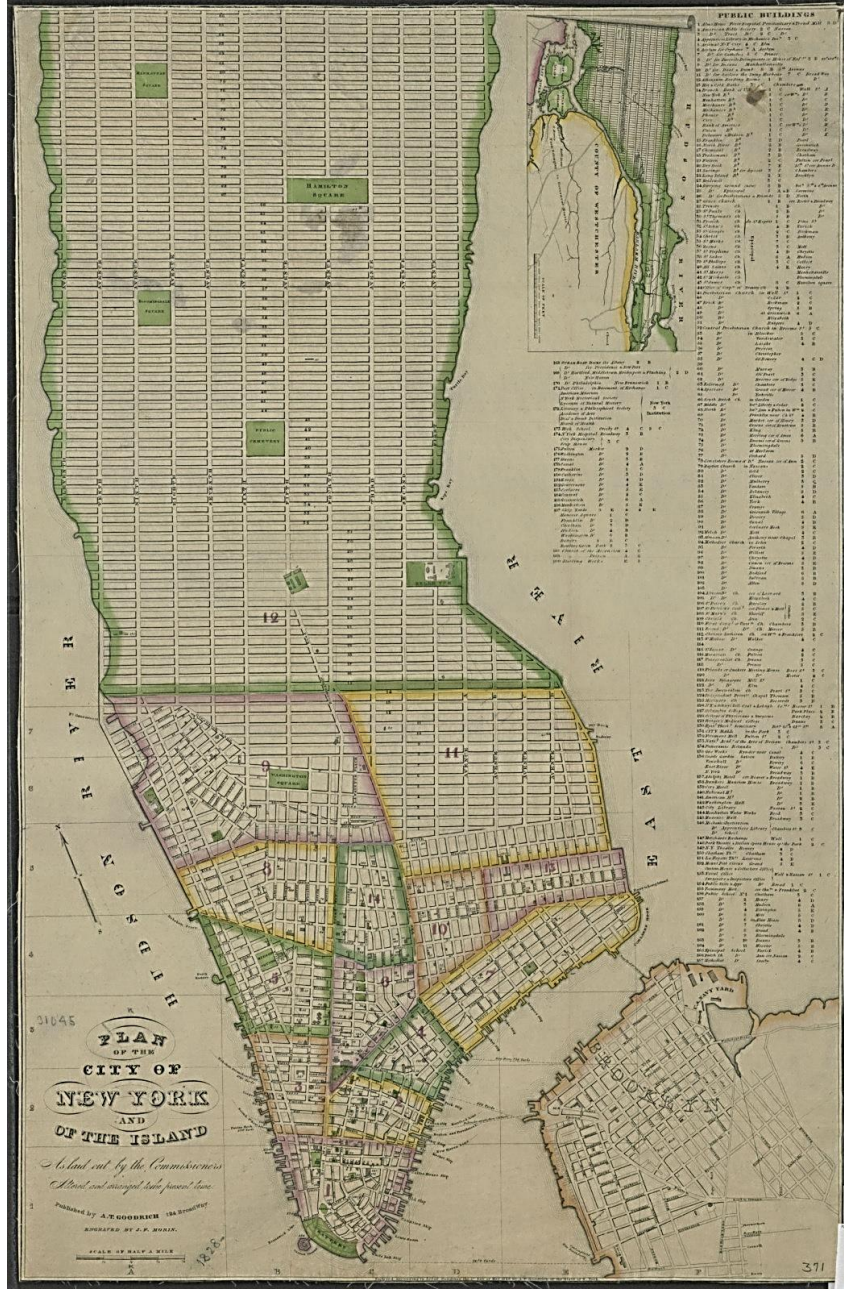
Bugün Brooklyn Tarih Derneği'nin web sitesinde (URL 7) çevrimiçi olarak tanıtılan yaklaşık 1.500 haritadan oluşan bir koleksiyon sayesinde, modern Brooklyn sakinleri artık evlerini ve dairelerini 18. yüzyıldan kalma tarlalar ve tarım arazileri ızgara planında bulabilir. Çevrimiçi Harita Koleksiyonu, yüzyıllar boyunca New York'a bir bakış sağlamaktadır (Şekil 8).

Şekil 8 Aşağı Manhattan ve çevre bölgelerin 1854 haritası (URL 8).

Tarihi derneğin arşivlerinden alınan koleksiyon, geçiş haritaları, topografik haritalar, kültürel haritalar ve deniz haritalarının yanı sıra Central Park ve Prospect Park planları da dahil olmak üzere 1562'den 2015'e kadar olan haritaları içermektedir.

Aşağıdaki 1828 tarihli haritadan görülebileceği gibi, Lower Manhattan da Grid Planlar tam olarak görülüyor çünkü orada eski tarihi doku ve mülkiyetler vardır (Şekil 9). Mid Manhattan dan itibaren kuzeye Harleme kadar ızgara (Grid) olarak planlanmış. Central Park kesimi korumaya alınınca kentsel cadde dokusu bozulmuştur.

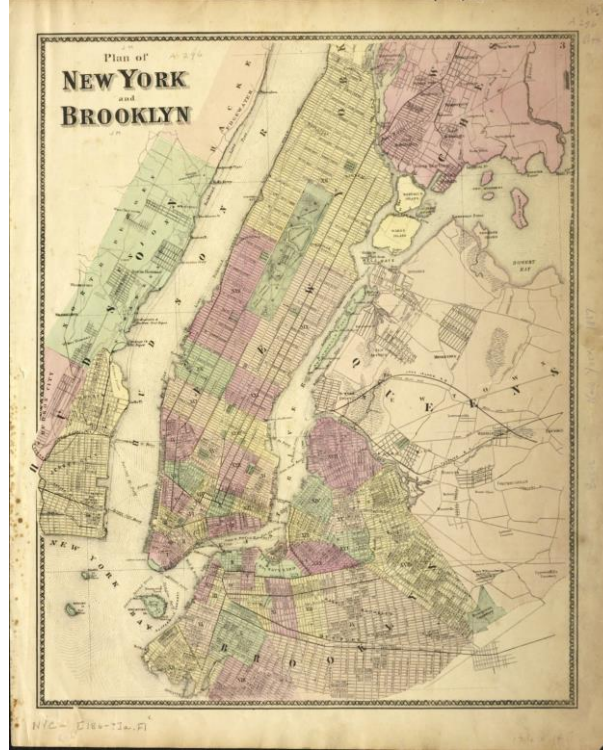
Şekil 9 1828 tarihli komiserler tarafından ortaya konan New York Şehri ve Manhattan planı: günümüze kadar değiştirilmiş ve düzenlenmiş (J.F. Morin tarafından çizilmiştir)

Yaklaşık 1820'de, Erie Kanalı'nın etkisiyle nüfus 150.000'e ulaşmıştır. 1840'ta 300.000, 1850'de 515.000 ve 1870'te 942.000 olmuştur. Bu hızlı gelişmeye hizmet etmek için, şehir 1807 yılında New York Eyaleti tarafından Manhattan Adası'nın gelişmemiş ana kısmını düzenlemek üzere komisyonlar atamak üzere yetkilendirilmiştir. Bu tarihte gridiron, şehrin bazı eklemelerinde kullanılmış olsa da yalnızca ilgisiz siteler için kullanılmıştır.

1860'ların bu planı; Manhattan'ın tamamını kapsamaktadır. Ayrıca Rikers Island, Brothers Islands, Randall's Island, Sunken Meadow, Ward's Island, Blackwells Island, Ellis's Island, Bedloes Island ve Governors Island'in yanı sıra Queens, South Bronx, Jersey City ve Hoboken ile Brooklyn'in kuzeyini yaklaşık Red Hook'tan Greenpoint'e ve doğudan Evergreen Mezarlığı'na kadar kapsar. Koğuşları, feribot hatlarını, iskele hatlarını ve perde hatlarını gösterir (Şekil 10).

Kartezyen koordinat sistem Grid, eleştirildiği gibi katı değil, esnek bir plandı. Bu planda Central Park yoktu fakat nüfusu arttıkça 1853'te Central Park ve daha sonra Lincoln Merkezi gibi büyük bloklar eklenerek kentin büyüdüğü görülür (Gürsel, 2011).

Şekil 10 Plan of New York ve Brooklyn 1860'lar (URL 9).

1811 yılında yapılan ve dünyanın en ünlü gridal planı olan Commisioners' Plan'ın "...Çok vizyoner bir yaklaşıma sahip olduğunu tespiti önemlidir. Yerleşim henüz yarımadanın ucunda hayli küçük bir alandayken, bütün yarımadaı kapsayan, mevcut yerleşimin alan olarak yedi katından fazla bir alanı planlamaları şehrin gelişim ve dönüşüm potansiyelini hayal edebilmiş olduklarını göstermektedir. 1811'de şehrin kapladığı alan yaklaşık 630 hektar, Commissioners' Plan ise 4.300 hektar alanı kapsamaktadır." (Inceoğlu, 2019).

1811 planı, ada üzerinde, 100 fit genişliğindeki on iki kuzey-güney caddesine ve nehirler arasında 60 fit genişliğinde 155 doğu-batı caddesine dayanan tamamen tek tip bir ızgara planıydı. Plan, Manhattan'ın kayalık topografyasını ve yetersiz açık alanı göz ardı ettiği için eleştirilmiştir. Yine de on dokuzuncu yüzyıldaki son derece hızlı genişlemeyi kontrol etmenin yollarını sağlamıştır. 1850' de adanın tamamı ızgarayla kaplanmıştır ve 1898' de bugünkü beş ilçeli New York Şehri kurulmuştur (Morris, 2013).

Şekil 11 Uydu fotoğrafında New York grid sistemi (URL 10)

Şekil 11 'de günümüzde şehrin tek bir grid sistemi ile planlanmış olduğu ve adanın lineer yapısına paralel ve dik kurguda bir grid sistemi oluşturulduğu görülmektedir. *“Planı yapanlar, bu parsellerde tek evlerin yer alacağını, arkada ise bahçelerin olacağını hayal etmiş. Zamanla, New York büyüdükçe ve arazi değerlendikçe, parseller ve dolayısıyla yapı adaları tamamıyla bitişik nizam binalar ile doluyor ve Batı dünyasındaki en yoğun, en az hava ve ışık alan yerleşim düzeni ortaya çıkmış oluyor”* (İnceoğlu, 2019).

7. Sonuçlar

Kentlerde; “Kentsel Morfolojik Yapı” ların incelenmesi, tarih içinde kentlerin gelişim sürecinde “Kent Tipolojilerinin” belirlenmesinde teorikte ve pratikte önemli bir yeri vardır. Kentlerin “Kale Kent”, “Site Kent”, “Su Kıyısı Kenti”, “Ticaret Kenti”, “Yönetim Kenti”, “Kültür Kenti” ve benzeri sınıflandırılmasında kentlerin tarihi gelişimi ve bazen binlerce yıl, bazen de yüzlerce yıl süren sosyal, ekonomik, kültürel ve fiziki gelişimleri dikkate alınmaktadır.

Birçok kent modeli benzer iklimlerde ve kültürlerde ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla bazı kent modellerinin ve tipolojik yaklaşımların binlerce yıl boyunca uygulandığını görmekteyiz. Bu kentsel morfolojinin en çok ilgi çeken ve araştırılanı belki de Miletos’lu Hippodamus’un IZGARA/GRID Kent Modelidir. Ancak bu araştırmalar daha çok Anadolu ve Yunan Antik Dönem kentleri için yapılmıştır. Bu çalışmada ele alındığı gibi görece yeni sayılan dünya kenti “New York Kentsel Morfolojik Yapısı’nın GRID / IZGARA Hippodamus Planı’na sahip olması ve bunun ilginç bir şekilde Anadolu’daki Antik Dönem kentlerine benzemesine ilişkin bir karşılaştırma daha önce yapılmamıştır.

Anadolu kentlerinin antik dönemde grid/ızgara plan tipolojilerine sahip olmalarına rağmen, daha sonraki yüzyıllarda farklı kültürel etkiler altında bu plan tipolojisini kaybettikleri gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, New York şehri, 18. yüzyılın başlarından itibaren grid/ızgara plan tipolojisini başarıyla korumuştur. Bu plan tipolojisi, gökdelen mimarisi, metro ve demiryolu altyapılarının gelişmesi gibi modern kentsel gelişmelere rağmen hala büyük ölçüde sürdürülmektedir, ancak Lower Manhattan bölgesinde bazı istisnalar bulunmaktadır. Bu durum, New York’un kentsel morfolojik yapısının ızgara planıyla uyumlu ve tutarlı bir şekilde geliştiğini göstermektedir. Bu bulgular, kentsel planlama ve tasarım alanında geçmişten günümüze farklı kent morfolojilerinin nasıl evrildiğini anlamamıza ve gelecekteki kentsel gelişimlere yön vermemize yardımcı olabilir.

Grid planlaması, pek çok kentte tarih boyunca uygulanmış bir plan tipolojisidir. Uygulama kolaylığı, ulaşım ve altyapı düzenlemelerindeki basitlik, ada/parselasyon ve adres sistemi oluşturulmasındaki pratiklik gibi faktörler, grid planlamasının tercih edilmesinin nedenlerinden bazılarıdır. Ancak, New York gibi bazı kentlerde grid düzeninin monotonluğu, kamusal alan eksikliği ve yoğunluğu gibi eleştiriler almaktadır. Antik çağda Pergamon (Bergama) gibi kentlerde ve çağdaş bir örnek olarak New York’ta grid planlamasının uygulanması, kolay uygulama ve altyapı/ulaşım sistemi kurma avantajlarına dayanmaktadır. Bu plan tipolojisinin farklı kültürler ve topografyalarla uyumlu bir şekilde uyarlanması dikkate değerdir. Ayrıca, Çatalhöyük gibi yerleşimlerin sokakları olmadan benzer bir grid planlaması sistemine sahip olması, grid/ızgara morfolojik yapının antropojenik kökenlerini anlamamız için incelenmesi gereken önemli bir bağlantı sunmaktadır. Bu bulgular, grid planlamasının avantajlarını ve dezavantajlarını anlamamıza ve kentsel planlama alanında gelecekteki uygulamaların şekillendirilmesine katkıda bulunabilir. Sonuç olarak, grid planlaması gibi kentsel morfolojinin evrim geçirdiği gibi, kentsel morfolojinin tanımı ve işlevi de zaman içinde değişim göstermiştir. Elde edilen verilerin analizi, kentsel morfolojinin zaman içindeki değişimini ve gelişimini anlamamıza yardımcı olabilir ve gelecekteki kentsel morfolojik çalışmalar için önemli bir rehberlik sağlayabilir.

Bu analizler, kentsel morfolojik çalışmaların yalnızca fiziksel çevreyi değil, aynı zamanda kentin ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarını da içermesi gerektiği tartışmalarını değerlendirmemize olanak tanır. Kentsel morfoloji araştırmaları, kentlerin fiziksel dönüşümünü anlamakla kalmaz, aynı

zamanda kentin ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlerini de ele alarak daha kapsamlı bir perspektif sunabilir. Gelecekte, kentlerin morfolojik evrimini daha ayrıntılı bir şekilde incelemek ve yatay iki boyutlu kentlerin yanı sıra dikey üç boyutlu kentsel morfolojiye geçmek önemli olabilir. Bu, kentsel planlama ve tasarım süreçlerinde daha etkili ve sürdürülebilir çözümler bulmamıza yardımcı olabilir.

Kaynaklar

- Baird, J. A. (2007). *Excavating Catalhoyuk: South, North and KOPAL Area Report*. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.
- Cessford, C. (1995). *Estimating the Neolithic population of Çatalhöyük*. Inhabiting Çatalhöyük: Reports from the 1995-99 Seasons, 99, 323-326.
- Conzen, M. P. (1960). *Alnwick, Northumberland: A Study in Town-Plan Analysis*. Institute of British Geographers.
- Design + Urban Design of Future.
- Goethe, J.W.V. (1790). *Versuch die Metamorphose der Pflanzen zu erklären*.
- Göksu, Ö. (2015). *Çatalhöyük'te Mimarlık ve Planlama*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürsel, D. (2011). *Manhattan Planı 200 Yaşında*. Retrieved from <https://www.arkitera.com/haber/manhattan-plani-200-yasinda/>
- Hodder, I. (2004). *The Archaeological Process: An Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.
- Hodder, I. (2005). *Çatalhöyük: The Leopard's Tale*. London: Thames & Hudson.
- Hodder, I. (2016). More on history houses at Çatalhöyük: A response to Carleton et al. *Journal of Archaeological Science*, 67, 1-6. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2015.10.010>
- Hodder, I. (2018). *Çatalhöyük: The Archaeology of an Anatolian Tell*. London: Routledge.
- İnceoğlu, A. (2019). *Geçmişin İpuçları, İpucu: Grid*. <https://manifold.press/ipucu-grid>
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.
- Kostof, S. (1991). *The City Shaped: Urban Patterns and Meanings Through History*. London: Thames and Hudson.
- Kristjánadóttir, S. (2019). Roots of urban morphology. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 7, 15-36.
- La Grange, A. (1989). *The Art of La Grange: The Geometric Phase*. New York: Vintage Books.
- Larkham, P. J., & Jones, A. N. (1991). *A glossary of urban form*. *Historical Geography Research Series No. 26*. Geo Books.
- Morris, A. E. J. (2013). *History of urban form before the industrial revolution*. Routledge.
- Naumann, R. (n.d.). *Eski Anadolu Mimarlığı*.
- Oliveira, V. (2019). An historico-geographical theory of urban form. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 12(4), 412-432. <https://doi.org/10.1080/17549175.2018.1540818>
- Pergamon and its Multi-Layered Cultural Landscape SITE MANAGEMENT PLAN 2017-2021.
- Pergamon To Bergama, 30th Urban Design and Implementations Symposium Future of Urban
- Punter, J. (2003). *The Planning Polity: Planning, Government and the Policy Process*. London: Routledge.
- Radt, W. (1999). *Pergamon: Geschichte und Bauten einer antiken Metropole*. Darmstadt.
- Radt, W. (2002). *Pergamon Antik Bir Kentin Tarihi ve Yapıları*. Yapı Kredi Yay.
- Southworth, M. (2013). *Designing the City: A Guide for Advocates and Public Officials*. Washington, DC: Island Press.
- Tunçer, M. (1994). *Şehir Merkezleri Planlamasına Ekolojik Yaklaşım*; MSÜ, Mim. Fak., ŞPB., Kentsel Tasarım Disiplin Grubu, 5. Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu: Kentsel Tasarım ve Ekoloji 7 Tasarıma Ekolojik Yaklaşım
- Tunçer, M., Öztürk, S., (2021). *Reuse Of Archaeological Data In Housing Area Design: From*
- UNESCO. (2012). *Çatalhöyük Neolithic Site*. World Heritage List. <https://whc.unesco.org/en/list/1400/>
- Ülkekel, C. (1999). *8200 Yıllık Bir Harita: Çatalhöyük Şehir Planı*. Dönence Yayınları.
- Ülkekel, C. (2017). *Çatalhöyük Haritası Üzerine Yeni Bir Yorum*. Dönence Yayınları.
- Ülkekel, S. (2019). *Çatalhöyük'te İkinci İnsan: Görsel Sanatlar ve Ritüel*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- (URL 1) https://www.arkeotekno.com/pg_71_hasan-dagindaki-antik-uyari-levhasi
- (URL 2) <https://turkiyetasarimvakfi.org/tr/blog/109-bir-kent-tarihi-insa-etmek-new-york> Erişim: 09.02.2023)

- (URL 3) <https://mapcollections.brooklynhistory.org/map/a-plan-of-new-york-island-part-of-long-island-c-shewing-the-position-of-the-american-and-british-armies-before-at-and-after-the-engagement-on-the-heights-august-27th-1776-drawn-by-s-lewis/> Erişim: 09.02.2023)
- (URL 4) <https://mapcollections.brooklynhistory.org/map/plan-of-new-york-island-and-part-of-long-island-showing-the-position-of-the-american-british-armies-before-at-after-the-engagement-on-the-heights-august-27th-1776/> Erişim: 09.02.2023)
- (URL 5) <https://www.arkitera.com/haber/manhattan-plani-200-yasinda/> Erişim: 09.02.2023)
- (URL 6) <https://turkiyetasarimvakfi.org/tr/blog/109-bir-kent-tarihi-insa-etmek-new-york> Erişim: 09.02.2023)
- (URL 7) <https://mapcollections.brooklynhistory.org/collection/> Erişim: 10.02.2023)
- (URL 8) <https://www.nytimes.com/2020/07/16/arts/new-york-historical-maps.html> Erişim: 10.02.2023)
- (URL 9) <https://mapcollections.brooklynhistory.org/map/plan-of-new-york-and-brooklyn/> Erişim: 10.02.2023)
- (URL 10) <https://manifold.press/ipucu-grid> Erişim: 10.02.2023)